

Сірук Олександр, ст. IV курсу історико-філологічний факультет; науковий керівник – к.пед.н., доцент Цимбалюк О. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ МЮНХЕНСЬКОЇ ЗМОВИ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ ТА ЇЇ НАСЛІДКІВ (1938 р.)

Анотація. У статті досліджено події довоєнної політичної кризи, пов'язані з Мюнхенською конференцією 1938 року. Розкрито історичні передумови її проведення, основні змістові положення Мюнхенської угоди та міжнародні наслідки її підписання. Наголошено на основних чинниках, що призвели до розпаду Чехословаччини. Особливу увагу приділено зрадницькій дипломатичній діяльності Великобританії та Франції. Вказано на прямі порушення ними норм міжнародного права та турботу виключно про свої інтереси. Прослідковано зв'язок Мюнхенської конференції з Другою світовою війною.

Ключові слова: Мюнхенська конференція, Мюнхенська угода, анексія Судетської області, політика «умиротворення» агресора, розподіл Чехословаччини, Друга Чехословацька республіка.

Аннотация. В статье исследованы события предвоенного политического кризиса, связанные с Мюнхенской конференцией 1938 года. Раскрыты исторические предпосылки её проведения, основные содержательные положения Мюнхенского соглашения и международные последствия его подписания. Отмечены основные факторы, приведшие к распаду Чехословакии. Особое внимание уделено предательской дипломатической деятельности Великобритании и Франции. Указано на прямые нарушения ними норм международного права и заботу исключительно о своих интересах. Прослежено связь Мюнхенской конференции со Второй мировой войной.

Ключевые слова: Мюнхенская конференция, Мюнхенское соглашение, аннексия Судетской области, политика «умиротворения» агрессора, раздел Чехословакии, Вторая Чехословацкая республика.

Annotation. The article highlights the events of prewar political crisis relating to the Munich Conference in 1938, namely: analysis of the historical background on the eve of its implementation, study of main content of Munich Agreement and international consequences of its adoption. Emphasis is made on the major factors that led to the breakup of Czechoslovakia. Particular attention is paid to the treacherous diplomatic activities of the United Kingdom and France. The direct breaches of international law and disturbance exclusively for

their interests are indicated. A direct relationship of the Munich Conference to World War II is observed.

Keywords: *Munich Conference, Munich Agreement, annexation of the Sudetenland, policy of aggressor's «appeasement», division of Czechoslovakia, the Second Czechoslovak Republic.*

В історії Європи знайдеться немало жакливиx і трагічних епізодів. Майже кожна країна мала в своїй історії події, які народ хотів би назавжди забути. Особливо це стосується народів Східної Європи, яким довелося витерпіти найбільші біди. Однією з таких трагічних подій була Мюнхенська змова, яка не тільки стала катастрофою для суверенної Чехословаччини, але й призвела до Другої світової війни. Зокрема, цьому сприяла недалекоглядна і зрадницька політика Великобританії та Франції. Оскільки, сьогодні в Європі спостерігається повторення минулих помилок, то нам потрібно їх ґрунтовно дослідити щоб не допустити повторення в майбутньому.

Оснoву дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних істориків, які висвітлюють передумови підписання Мюнхенської угоди і показують роль Великобританії та Франції, у цьому процесі. Так, роботи В. Горохова [1], А. Н. Капітонової [2], М. Пономарьова [3] присвячені аналізу дипломатичних відносин між європейськими країнами напередодні Другої світової війни. Значну групу становлять праці, присвячені передумовам, етапам та наслідкам підписання Мюнхенської угоди. Зокрема, над цими питаннями працювали такі дослідники, як А. Борисов [4], В. Гусев [5], А. Кізченко [6], В. Павленко [7], О. Серапіонова [8] та інші.

Серед чехословацьких істориків можна виділити дослідження Вацлава Крала [9; 10], який ґрунтовно висвітив тему Мюнхена у працях, які присвячені передумовам та проведенню Мюнхенської конференції: «План Зет» та «Дни, которые потрясли Чехословакию». Це одні з найкращих джерел для вивчення цієї проблеми, з поправкою на ідеологію.

Метою статті є дослідження процесу підготовки та проведення Мюнхенської конференції і реалізації зовнішньої політики країн-учасниць Мюнхенської угоди на новому етапі суспільно-політичного розвитку.

Для реалізації цієї мети в роботі вирішуються такі **завдання**:

- проаналізувати передумови та процес прийняття Мюнхенської угоди;
- з'ясувати міжнародні наслідки рішень конференції;
- розкрити зрадницьку політику Великобританії та Франції щодо Чехословаччини.

Чехословаччина була рішучим прихильником версальської системи. У зовнішній політиці вона спиралась на відносини з Францією і на альянс Мала Антанга, до якого ще входили Румунія та Югославія. В 30-х роках ХХ століття Чехословаччина була одним із головних прихильників системи колективної безпеки, що гарантувалася Лігою Націй.

Проте в 1933 році до влади в Німеччині прийшли нацисти, які не приховували свого прагнення взяти реванш за поразку у Першій світовій війні. Сусідню Німеччину приваблював економічний потенціал Чехословаччини, який становив пряму загрозу для німців. Адже, після поразки Австро-Угорської імперії в Першій світовій війні, Чехословаччина отримала території, де зосереджувалося 80 % машинобудування, 80 % – текстильної, 75 % – паперової, 92 % – скловиробництва, 92 % – цукрової промисловості імперії. За виробництвом найважливіших видів продукції на душу населення вона відставала лише від США, Великобританії, Франції, Німеччини і Бельгії [8, с. 207].

А. Гітлер вирішив розпочати приєднання чехословацьких територій з Судетської області, де проживало близько 3,2 млн. німців, що становило 23 % населення країни. Більшість цієї діаспори знаходилася під прямим впливом Судето-німецької партії на чолі з Конрадом Генлейном. Політика «умиротворення» агресора з боку Великобританії і Франції підвела їх до пошуків політичної угоди з Німеччиною. У вересні 1938 року між цими країнами розпочалися прямі переговори [9, с. 44].

Вже 15 вересня в Берхтесгадені відбулася зустріч лідера нацистів з прем'єр-міністром Великобританії Невіллом Чемберленом. Під час розмови А. Гітлер фактично в ультимативній формі вимагав приєднання Судетської області до Німеччини [10, с. 146]. Н. Чемберлен не дав чіткої відповіді і зауважив, що йому треба проконсультуватися зі своїм урядом та урядом Франції. 18 вересня до Лондона прибув прем'єр-міністр Франції Едуар Даладьє з міністром закордонних справ Жоржом Бонне для проведення консультацій з британським кабінетом. Представників Чехословаччини на цю зустріч не запросили. Наступного дня чехословацькому президенту Бенешу передали ультиматум про передачу Судетів як «внесок у справу збереження миру». 21 вересня Великобританія і Франція попередили Бенеша, що вони не допомагатимуть Чехословаччині, якщо вона прийме допомогу СРСР. Чехословацький уряд не мав іншого виходу і прийняв ультиматум [11, с. 327].

Бездарна політика західних країн продовжилася 22 вересня, коли Н. Чемберлен прилетів у Годесберг і повідомив фюрера про те, що він домогся згоди на анексію Судетської області від французького та чехословацького урядів. Прем'єр-міністр Великобританії отримав неочікувану заяву Гітлера з вимогою негайно за 10 днів віддати Німеччині не тільки Судети, але й райони, де німці були в меншості. А також задовольнити територіальні претензії Польщі та Угорщини. Керівник британського уряду вважав ці умови неприйнятними для світової громадськості і погодився на пропозицію Німеччини скликати міжнародну конференцію 4-х держав (без СРСР і Чехословаччини) на 29 вересня. Керівникам Франції, Великобританії та Італії були надіслані запрошення [12, с. 24].

Мюнхенська конференція розпочалася 29 вересня 1938 р. о 12.45. Першим виступив Б. Муссоліні, який наполягав на практичному вирішенні проблеми. Його чіткі пропозиції у письмовому вигляді згодом не тільки визначили денний порядок переговорів, а й лягли в основу Мюнхенської угоди. Вони були заздалегідь погоджені з Гітлером, проте представники Великобританії і Франції нічого не запідозрили і прийняли їх оплесками. Залишалося лише уточнити деякі питання. Н. Чемберлен домігся присутності чехів, але лише в сусідній кімнаті. Ними були два представники Чехословаччини – доктор Войтех Маєтні, посол Чехословаччини в Берліні та доктор Хуберт Масарик з міністерства закордонних справ [13, с. 91].

О другій годині ночі 30 вересня Гітлер, Чемберлен, Муссоліні і Даладьє (саме в такому порядку) поставили свої підписи під Мюнхенським угодою. Вона складалася з головної частини, додатка й трьох декларацій про «міжнародну комісію». Основний зміст угоди: а) Судетська область відділяється від Чехословаччини й передається Німеччині з 1 по 10 жовтня; б) все майно, в тому числі зброя, укріплення, особисті речі, худоба, меблі громадян, мають залишатися на місці; в) Чехословаччина повинна задовольнити територіальні претензії Польщі та Угорщини. Лідер нацистів отримав те, в чому йому було відмовлено в Годесберзі. Повідомляти чехам про результати угоди було доручено союзникам Чехословаччини – представникам Франції та Англії [5, с. 125].

Для «закріплення» результатів Н. Чемберлен зустрівся з А. Гітлером в Мюнхені наступного ж дня, щоб обговорити стан справ у Європі в майбутньому. Крім того, він мав намір зміцнити своє становище в політичному житті Англії, для чого хотів просити фюрера про невелику поступку. Це був текст домовленості, що містив наступне: «Ми, фюрер Німеччини і канцлер, та англійський прем'єр-міністр, провели сьогодні ще одну зустріч і прийшли згоди про те, що питання англо-німецьких відносин має першорядне значення для обох сторін і для Європи. Ми розглядаємо підписану вчора ввечері угоду і англо-німецьку морську угоду як символ бажання наших двох народів ніколи більше не воювати один з одним. Ми прийняли тверде рішення, що метод консультацій став методом, прийнятним для розгляду всіх інших питань, які можуть стосуватися наших двох країн, і ми сповнені рішучості продовжувати наші зусилля по усуненню можливих джерел розбіжностей і таким чином сприяти забезпеченню миру в Європі» [8, с. 46–47]. Фюрер підписав документ. Н. Чемберлен не знав того, що на цій же зустрічі лідери фашистських держав домовилися при необхідності боротися «пліч-о-пліч» проти Великобританії.

Текст зрадницької угоди було вручено президенту Чехословаччини Е. Бенешу 30 вересня. Він мав надіслати до Берліну двох представників на перше засідання «міжнародної комісії» з нагляду за виконанням угоди. О 10:00 годині ранку Чехословаччина капітулювала [6, с. 207].

Таким чином, можна констатувати, що, під час переговорів з Німеччиною, Великобританія і Франція чинили тиск на Чехословаччину, яку зрадили і кинули напризволяще. За наполяганням Берліна президент Е. Бенеш подав у відставку 5 жовтня. Його пост тимчасово зайняв генерал Сирови. Він став президентом того, що залишилося від Чехо-Словаччини (з цього моменту назва держави писалася саме через дефіс) [1, с. 208].

Ті території Чехословаччини, які Н. Чемберлен і Е. Даладье не змогли передати Німеччині в Мюнхені, віддала їй «міжнародна комісія». До цього спішно сформованого органу увійшли італійський, французький та англійський послы, чеський посол у Берліні і барон фон Вайцекер з німецького міністерства закордонних справ. Будь-яке спірне питання про передачу додаткових чехословацьких територій Німеччині вирішувалося на користь останньої. 13 жовтня 1938 року комісія проголосувала за скасування плебіситу на територіях, де він повинен був проводитися згідно з Мюнхенською угодою [3, с. 117]. Потреба в ньому відпала.

Наслідки мюнхенських переговорів висвітлені в щоденнику військового міністра Великобританії Хор-Беліша: «Ніхто, в більшій мірі, ніж я, не усвідомлює наші сьгоднішні недоліки. Начальники штабів вважають, що проти Німеччини слід здійснити наступ, але в даний час, це все одно, що вийти полювати на тигра з незарядженою рушницею» [3, с. 26]. Насправді, підставою говорити про Мюнхенський договір як про змову європейських країн став нерозумний хід прем'єр-міністра Великобританії. Повернувшись з Мюнхена, він почав розмахувати ще на трапі літака текстом Мюнхенського договору зі словами «я привіз вам мир!» Наступного року почалася війна, і зловтішні противники прем'єра пригадали йому ці слова.

Ніякої дискусії на Мюнхенській конференції не було. Єдиним питанням, яке піддалося обговоренню, було питання про те, яким способом примусити Чехословаччину прийняти мюнхенський диктат і беззастережно капітулювати перед об'єднаним англо-франко-німецько-італійським натиском. У процесі розгляду питання про терміни Н. Чемберлен виявив готовність повністю задовольнити німецькі вимоги. Ще далі пішов Е. Даладье, вказавши, що французький уряд у жодному випадку не потерпить тяганини в цій справі з боку чеського уряду. Так уряди Великобританії і Франції без щонайменших коливань принесли Чехословаччину в жертву гітлерівській Німеччині.

Примушення Чехословаччини до відмови від своїх територій зусиллями А. Гітлера і Б. Муссоліні, з одного боку, і керівниками «західних демократій» на чолі з Н. Чемберленом і Е. Даладье (США також підтримали мюнхенські рішення), з другого боку, стало знаковим. В обмін Німеччина підписала з Великобританією (30 вересня) і Францією (6 грудня) декларації, які, по суті, були пактами про ненапад і прямо вказували на «співпрацю» між цими країнами. «Мені від самого початку було ясно, – зізнавався А. Гітлер своїм генералам після «мюнхенської змови», – що Судетсько-німецька

область мене не задовольнить. Це рішення половинчате» [13, с. 98]. І щойно мюнхенські «миротворці» відбули на батьківщину, фюрер почав вирішувати цю проблему остаточно, й досяг успіху до середини березня 1939 року.

Наслідки зради були трагічними для Чехословаччини. В перших числах жовтня 1938 року Німеччина зайняла її прикордонні райони. До 10 жовтня була окупована територія площею 28679 кв. км., де проживало 3,59 млн. чоловік, з них 727 тис. чехів. А це близько 1/5 території Чехословаччини й близько 1/4 її населення. Матеріальні втрати були жахливі. Країна позбулася 4/10 національного доходу, зокрема 66 % вугільних і 80 % лігнітових покладів, 80 % текстильної продукції, 70 % заліза і сталі, так само як і потужності електростанцій [4, с. 63].

Бездарна політика європейських країн призвела Чехословаччину фактично до розпаду. Тепер вона називалась Друга Чехословацька республіка або Чехословаччина. Однак вона проіснувала недовго. Політики, що прийшли до влади, постаралися за цей час зробити максимум можливого для пристосування її економіки і політичного режиму до фашистської Німеччини, сподіваючись на погодження А. Гітлера з існуванням самостійної Чехословацької держави, «уніфікованої» за нацистським зразком [6, с. 112-114].

Польща і Угорщина увірвали й собі частину чехословацьких територій. Денонсувавши в 1938 році договір 1924 р. про ненапад з Чехословаччиною, підписаний під час візиту Е. Бенеша до Варшави, Польща в шестимісячний період також отримала частину території сусідньої країни [9, с. 148–151]. Польки звинуватили чехів в кривдженні польського населення та повністю підтримали німецькі претензії. 19 вересня 1938 р. полковник Бек виклав польські вимоги до уряду Чехословаччини щодо Тушина. Незважаючи на тиск з боку СРСР (загроза денонсації пакту про ненапад 1932 р.) і Франції, Польща стала на бік Німеччини. В додатку до Мюнхенської угоди було сказано: «Якщо проблема польської та угорської меншин у Чехословаччині не буде розв'язана у тримісячний період шляхом укладення угоди між зацікавленими урядами, її буде винесено на нову зустріч присутніх керівників урядів чотирьох великих держав» [5, с. 125]. Ображений тим, що його не запросили до Мюнхена, Бек хотів вирішити питання Сілезії прямими договорами. 30 вересня, як тільки стало відомо про Мюнхенську угоду, Бек надіслав чехословацькому уряду брутальний ультиматум. Польські територіальні вимоги мали бути прийняті до полудня 1 жовтня. Потім термін було продовжено на годину, і Чехословаччина здалася. Польське військо перетнуло кордон 2 жовтня і увійшло в Тушин. Кордон остаточно визначено в обміні нотами від 1 листопада. Польща одержала територію в 1000 км² з 230 тис. жителів. Вона прагнула також анексувати Закарпатську Україну, щоб водночас мати спільний кордон з Угорщиною і знищити осередок заворушень, який впливав на українське населення Польщі, та Німеччина тут стала на перешкоді [1, с. 208].

Щодо Угорщини, то прямі переговори з празьким урядом не дали результату. Чехословаччина погодилась на італо-німецьке посередництво. Своїм віденським арбітражем (2 листопада 1938 р.) Чіано й Ріббентроп віддали Угорщині південні райони Словаччини і Закарпаття з територією в 12 тис. км² з 1 млн. населення, переважно угорським [6, с. 118]. Угорщині в цьому допомогла в основному Італія.

В березні 1939 р. у Словаччині фашистський ставленик Й. Тісо сформував самостійний уряд і проголосив самостійність цієї частини держави. Вже 13 березня він прибув у Берлін, де одержав офіційні запевнення Гітлера у тому, що його уряд має законний характер, а факт усунення є грубим порушенням Конституції Чехословаччини. Фюрер завірив гостя, що Німеччина всіма силами буде підтримувати створення «повністю вільної Словаччини». 14 березня її парламент сповістив світову громадськість про проголошення «незалежної» Словацької Республіки [9, с. 151].

Знищуючи державність чехо-словацького народу, лідер нацистів підписав 16 березня 1939 року указ, за яким чеські землі включалися до складу Німеччини в якості «Протекторату Богемії і Моравії». Це нібито автономне державне утворення повинне було керуватися «імперським протектором», наділеним фактично необмеженими повноваженнями. Першим протектором було призначено барона К. фон Нейрата. Під контролем його апарату діяли і наділений титулом «державного президента» Е. Гах, і автономний уряд на чолі з Р. Бераном, якого незабаром замінив генерал А. Еліаш [9, с. 152].

Чехословаччина фактично стала жертвою цинічної змови Великобританії і Франції з фашистськими державами. «Миротворчість» за чужий рахунок ні до чого доброго не привела. Сама Чехословаччина за п'ять з половиною місяців перестала існувати. Мюнхенська змова фактично означала поразку політики «невтручання» й «умиротворення» фашистських агресорів. Гітлер цинічно визнавав, що піде на будь-які угоди, щоб потім їх порушити заради своїх інтересів. Політика «умиротворення» агресорів через одинадцять місяців призвела до війни між самими «мюнхенцями».

Конференція за одну ніч перетворила Францію на другорядну країну, позбавивши її союзників, Великобританії ж зазнала нищівного удару. Як пізніше писав У. Черчилль, «Англія мусила вибирати між війною й ганьбою. І міністри обрали ганьбу, щоб потім одержати війну» [13, с. 98]. Посол США в Іспанії К. Бауерс у листі колишньому послу США в Німеччині У. Додду зазначав: «Півтора століття тому за такий вчинок Чемберлена засадили б в Тауерську в'язницю, а Даладье стратили б на гільйотині» [11, с. 327]. В Празі на центральній площі чехи-ветерани Першої світової війни, які одержали ордени й медалі від французького уряду, демонстративно кидали їх у ящик для сміття. Багатотисячні демонстрації й мітинги протесту проти змовників пройшли у Франції, Великобританії, США та інших країнах. Моріс Торез у Парижі на мітингу сказав: «День 29 вересня ввійде в історію

як день небаченої зради... Ті, хто зрадив Чехословаччину, завдали тим самим удару по Франції» [7, с. 26]. В англійському парламенті говорили, що «Чемберлен рятував не Чехословаччину, а Гітлера» [9, с. 152].

Підсумовуючи, варто зауважити, що Мюнхенська конференція – це одна з найганебніших сторінок західної дипломатії. Її рішення не були навіть обговорені з самою «жертвою» тогочасної європейської політики. Ліга Націй не виконала своїх зобов'язань згідно Статуту та міжнародних угод перед Чехословаччиною, яку залишили без будь-якої підтримки. Ця держава втратила свою цілісність і розпалась на кілька частин, які собі загарбала Німеччина, Польща та Угорщина. Великобританія та Франція у Мюнхені підписалися під угодою і тим довели всьому світу свою бездарну політику, адже:

- 1) відбулася зрада своїм домовленостям з Чехословаччиною;
- 2) їх політика була недалекоглядною;
- 3) вони дбали виключно про свої інтереси;
- 4) ці держави були серед тих, хто розв'язав Другу світову війну.

Як наслідок, Мюнхенська угода спричинилася до перетворення Німеччини в найсильнішу державу Центральної Європи. Ця змова західних держав не тільки стала прологом до Другої світової війни, вона її наблизила. В 1938 році була втрачена реальна можливість запобігти світовій катастрофі.

1. Борисов А. Ю. Мюнхенская трагедия / А. Ю. Борисов. – М. : Знания, 1988. – С. 63.
2. Вацлав К. Дни, которые потрясли Чехословакию / К. Вацлав. – М. : Прогресс, 1980. – С. 148–151.
3. Вацлав К. План Зет / К. Вацлав. – М. : Прогресс, 1978. – С. 146.
4. Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз / В. Віперман. – Київ : Дух і літера, 2008. – С. 327.
5. Горохов В. Н. История международных отношений. 1918–1939 гг. / В. Н. Горохов. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – С. 207–208.
6. Гусев В. До чи після Мюнхена 15 березня 1939 р. перестала існувати Чехословаччина? / В. Гусев // Історичний журнал: наукове громадсько-політичне видання. К., – 2000. – С. 125.
7. Капитонова Н. К. Политика Великобритании от Мюнхенского сговора до пакта Молотова-Риббентропа / Н. К. Капитонова // Вестник Московского университета. – 2002. – № 5. – Серия 8. История. – С. 46–47.
8. Кізченко А. Ф. Як була ліквідована так звана «друга» Чехословацька республіка / А.Ф. Кізченко // Питання нової та новітньої історії. – Вип. 8. Вид-во Київського університету, 1969. – С. 112–118.
9. Мюнхенское соглашение 1938 года (Мюнхенский договор). – М. : Политиздат, 1981. – С. 91–98.
10. Павленко В. Мюнхенська угода як наслідок чехословацько-німецького протистояння / В. Павленко, Я. Кудрявська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – вип. 12. Серія Історія. – 2010. – С. 26.
11. Пономарев М. В. История стран Европы и Америки в Новейшее время / М. В. Пономарев. – М. : Проспект, 2010. – С. 117.
12. Рамазанов Ш. Ш. Причини та винуватці розв'язання Другої світової війни у висвітленні сучасних дослідників / Ш. Ш. Рамазанов, Л. Р. Ігнатова // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 24.
13. Серапионова Е. П. Чешские земли, чехи и немецкий вопрос (1918–1945 годы) / Е. П. Серапионова // Славяноведение – 2000. – №5 – С. 44.